

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА

КОМУНИКАЦИЯ

КАТЕДРА “ПРЕСЖУРНАЛИСТИКА И КНИГОИЗДАВАНЕ”

Малина Белчева

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема

**ИНОВАТИВЕН ДИЗАЙН И ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ СТРУКТУРИ ВЪВ
ВИКТОРИАНСКАТА КНИГА (1800–1900) - ТЕХНОЛОГИЯ НА РЕЛЕФЕН
ДИЗАЙН ПОДВЪРЗИЯ НА ОУЕН ДЖОУНС ЗА “ПСАЛМИТЕ НА ДАВИД.
ПСАЛТИР НА ВИКТОРИЯ”**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Професионално направление 3.5

Обществени комуникации и информационни науки

Специалност: Медии и комуникации – Визуална комуникация

Научен ръководител:
проф. д-р Веселина Вълканова

СОФИЯ
2020

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД / 4

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД. ОБЕКТ, ЗАДАЧИ, ЦЕЛИ И МЕТОДИ НА ПРОУЧВАНЕ / 5

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД / 8

III. 1. Първа глава *“История на викторианската книга. Структура и дизайн на книгата през викторианската епоха”* / 8

III. 2. Втора глава *“Технология на украсата. Патенти асоциирани с подвързията на “Псалмите на Давид”* / 15

III. 3. Трета глава *“Описание, история и проучване на “Псалмите на Давид”* / 17

III. 4. Четвърта глава *“Изследване на копия от първото издание на книгата”* / 19

IV. НАУЧНА НОВОСТ И ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД / 28

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА / 29

I. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в четири глави, заключение, справка за приносите, списък с литература, публикации и пет приложения.

Дисертационният труд е с общ обем от 360 страници, от които 251 страници основен текст, библиографията съдържа 363 заглавия (47 на кирилица и 316 на латиница), част от литературните източници са факсимиле издания или са с приложения дигитални адреси за електронен достъп. Предвид спецификата на научното съдържание, част от илюстративния материал е изложен в текста, а фотодокументацията, свързана с проучването и реставрацията на книгата „Псалмите на Давид“, е изведена в петте приложения към дисертацията. Общият обем на приложенията е 108 страници, които съдържат 104 фотографии от реставрационната практика на докторанта с допълнителни текстови препратки. В изложението са включени 25 диаграми и 43 илюстрации и фотографии от реставрацията на книгата „Псалмите на Давид“. Текстът съдържа 6 таблици - 3 основни и 3 допълнителни хронологични и технологични таблици-обобщения, добавени към първите три глави на дисертацията.

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД. ОБЕКТ, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИ НА ПРОУЧВАНЕ

Обект на изследването

Обект на настоящата дисертация е технологията на релефния дизайн подвързия на Оуен Джоунс за книгата „Псалмите на Давид. Псалтир на Виктория“ (“The Psalms of David. Victoria Psalter”). Посветен на Кралица Виктория, този изящно илюстриран албум във фолио формат напомня за естетиката на средновековните ръкописи. Оуен Джоунс (Owen Jones) създава дизайна на подвързията и на илюстрациите, като изпълнението на книжното тяло е осъществено в печатниците на "Лейтън, Син и Ходж" (“Leighton, Son, & Hodge”), а в работилниците на "Ремнант и Едмондс" (“Remnant & Edmonds”) в Лондон той конструира подвързията на книгата от папиемаше и естествена телешка кожа. По молба на Джон Едуард Уудхед (John Edward Woodhead) през 1903 г. книгата на Оуен Джоунс претърпява една от първите си реставрации. В ателието на "Рингер и Хертцберг" (“Ringer & Hertzberg Bindery”) в Чикаго е променен стилът ѝ на подвързване в албумен стил подвързия, което подобрява значително структурата и функционирането ѝ. През годините албумът е постоянно излаган отворен, каквото е предназначението му. Тежката структура на подвързията и нестабилността на дизайна на книжното тяло, причиняват значителни повреди на гърба и свързването на страниците. Когато албумът е получен в ателието за реставрация на книги в музея на Чикаго, той е в особено нестабилно състояние.

Дисертационният труд е първото цялостно теоретично изследване на успешно реализираната комплексна реставрация на книгата "Псалмите на Дейвид" от специалните колекции на библиотеката "Райерсън и Бърнхам" (“Ryerson and Burnham Libraries”). Тя включва теоретична, документална и илюстративна част и следва задълбоченото изследване на докторанта върху книгата. Проучени са предходни публикации, докторски тези върху творчеството на Оуен Джоунс, непубликувани документи, коментари, препратки към дизайна на книгата и справки за патенти от обществени и частни архиви. Прегледа на публикациите

върху технологията на подвързията и на патентите асоциирани с нея потвърждава важността на проведеното проучване.

Изследването върху технологията на “Псалмите на Давид” се отнася до метода на създаване на подвързията и на книжното тяло. Дисертацията прави цялостен анализ на материалите и техниката за изграждане на подвързията, разглежда технологията на хартията, кожата, украсата и вариантите на свързване на книжното тяло с кориците при извършените в миналото реставрационни намеси.

Резултат от дългогодишната реставрационна практика на докторанта методологията на дисертацията следва вътрешната последователност на реставрационните процеси.

Цели на дисертацията

Дисертацията има за цел изследване на технологията на релефния дизайн подвързия и представяне на историческо, библиографско, художествено и структурно проучване на “Псалмите на Давид”. Дисертацията проучва книгата от периода на викторианската епоха до съхраняването ѝ днес в колекциите на библиотеката “Райерсън и Бърнам”, коментира обстоятелствата около постъпването ѝ в музея, като описва подвързията и книжното тяло и разглежда материалите и патентите за дизайна на този иновативен албумен стил подвързия.

Дисертацията акцентира върху уникалността на последно проведената реставрация на книгата, съобразена със специфичните характеристики на албума и направените в миналото структурни промени и подчертава приноса на докторанта за пълното разбиране на технологията на книгите с релефен дизайн подвързия от викторианския период.

Задачи на дисертацията

Задачите, които настоящият дисертационен труд си постави, за да реализира целите на изследването са да:

- постигне цялостно изследване на викторианската подвързия и на релефната папиемаше подвързия на „Псалмите на Давид“,
- направи обстоен преглед на изследванията върху викторианския стил подвързии и на публикациите свързани с технологията на релефната папиемаше подвързия на „Псалмите на Давид“,
- проучи патентите асоциирани с дизайна на книгата и представи сведения за технологичните им особености,
- разгледа структурата на викторианския дизайн подвързия и технологията на хартията, кожата, украсата и проследи вариантите за свързване на книжното тяло с кориците,
- проучи направените в миналото реставрационни намеси върху книгата от колекцията на музея в Чикаго и
- представи създаденият оптимален, от реставрационна гледна точка, модел за реконструкция на книжното тяло при „Псалмите на Давид“,
- документира визуално реставрационния процес, чрез съпътстващи изложението документация, диаграми, графики, таблици и фотографии,
- направи сравнително изследване между реставрирания албум и състоянието на запазените до днес екземпляри от първото издание на Оуен Джоунс в обществените колекции в Европа, Америка, Австралия и Нова Зеландия и
- потвърди важността на постигнатата реставрация за книгата „Псалмите на Давид“ и приноса на дисертацията за успеха на бъдещата реставрационна практика при този неизследван до сега албум от викторианската епоха.

Методи на изследване

Методологията използвана в настоящото изследване включва културно-исторически, биографичен, описателен, сравнителен, аналитичен и илюстративен подход.

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Основният текст на дисертационния труд се състои от въведение, изложение в четири глави, заключение, справка за приносите и пет приложения.

III. 1. Първа глава “История на викторианската книга. Структура и дизайн на книгата през викторианската епоха”

Първата глава на дисертацията разглежда историята на библиотечните колекции на музея на Чикаго и мястото което заема книгата “Псалмите на Давид” в тях. Направен е исторически обзор на характеристиките на викторианската епоха и на викторианския стил на книгата. Представена е хронологията на викторианската книга, изобретенията от 1800 г. до 1900 г. и елементите на викторианската подвързия – хартията, използването на дървесина при производството на хартия, механичната и химически обработената дървесина, съставът и характерът на папиемаше структурата. Подчертана е важността на индустриализацията на обществото, която довежда до промяна в социалните условия на живот, формира социалните слоеве, изгражда културните норми и утвърждава ценностите и морала.

Манифактурното производство в началото на XIX век във Великобритания създава условия за разделяне на процесите по изграждане на подвързиите, с което ускорява книговеждането и намалява стойността на изданията. Разделението дава възможност да се съвместят новосъздадените машинни технологии с ръчните методи за дизайн и създадат уникални книжни конструкции от хартия, папиемаше, керамика, дърворезба, порцелан, плат и кожа.

История на колекциите в Музея за изящни и приложни изкуства на Чикаго (The Art Institute of Chicago)

Настоящото изследване на викторианската книга и в частност изследване на дизайна и реставрацията на "Псалмите на Давид" започва от формирането на колекциите на Музея за изящни и приложни изкуства на Чикаго ("The Art Institute of Chicago") и основаването на библиотеката "Райерсън и Бърнам". През 1879 г. библиотеката на музея е създадена, за да бъде в помощ на обучението в Художествената академия по-късно асоциирана с музея.

В този първоначален етап от развитието на мизея, преди преместването му в сградата на Мичиган авеню (Michigan Ave.) през 1893 г., колекцията му се състои предимно от репродукции на картини и скулптури за образователните цели на академията „Академия за изящни изкуства“ ("Chicago Academy of Fine Arts") днес „Академия на института по изкуствата на Чикаго“ ("The School of the Art Institute of Chicago"). През този период от създаването на музея, оригинални произведения на изкуството не са били негово притежание, а експонатите за изложбите, организирани тогава в художествените галерии, са били заемани от богатите фамилии в Чикаго.

Музеят започва да се обособява в съвременния си вид, през първото десетилетие на XX век, и за първи път включва в колекциите си оригинални творби на изкуството. През периода от 1887 г. до 1888 г. фондовете на библиотеката наброяват едва петстотин тома, предимно книги за изкуство и дизайн, повечето от които предназначени за практическата работа на студентите. Според документи от архива на музея, през същата година (1888 г.) в художественото училище се обучават триста студенти. Пет години по-късно, след закриването на Световното Колумбово изложение в Чикаго от 1893 г., музеят е преместен в днешната фронтална сграда "Алъртън" ("Alerton Building"). На библиотеката са отстъпени помещенията на първия етаж, вдясно от централното фоайе, където основна част от библиотечните фондове остават и до днес. Малко известен е фактът, че в първите дни от създаването си библиотеката "Райерсън и Бърнам" се намира в офиса на директора на музея, а неговият асистент се грижи за заеманата литература. През този период, библиотеката съхранява и колекционира книги с тематична насоченост към история на изкуството. За това свидетелства и екслибрисът на

библиотеката от първите години на създаването ѝ, който откриваме в книгата "Псалмите на Давид".

Ap Нуво (Art Nouveau) печат на музея върху екслибриса от 1892 г. потвърждава насочеността на библиотечните фондове - "изкуство, теория, практика, история" ("Art, theory, practice, history"). Дизайнер на екслибриса е американският художник и професор в художествената академия Луис Миле (Louis J. Millet). След завършване на реставрацията на книгата "Псалмите на Давид" е създаден нов екслибрис и добавен към всяка от реставрираните книги в рамките на този проект. Екслибрисът означава значителното дарение на *Auxiliary Board*, благодарение на което е реализирана реставрацията на шестстотин тома от колекцията "История на декоративните изкуства", с които библиотеката е основана.

Едно от първите редки и ценни издания притежание на библиотеката "Райерсън и Бърнам" са шестнадесетте тома на Едуард Мейбридж "*Придвижване на животните*" (*Muybridge, E. Animal Locomotion: An Electro-Photographic Investigation of Consecutive Phases of Animal Movements, 1872-1885. Philadelphia, Printed by J. B. Lippincott Co., 1887.*) закупени през 1888 г. за значителната за времето сума от \$600. Закупуването на книгите е с помощта на спомоществатели на музея, между които е Мартин Райерсън (Martin Ryerson), чието име днес носи библиотеката за изкуство. През същия период М. Райерсън подарява на библиотеката първото издание на "*Творби на Джефри Чосър*" (*Burne-Jones, E. The Works of Geoffrey Chaucer. Illustrated by William Morris, Published by the Kelmscott Press, 1896.*). Книгата е изкусно илюстрирана от британския дизайнер Уилям Морис (William Morris), а Джон Едуард Уудхед (John Edward Woodhead) подарява на библиотеката първото издание на Оуен Джоунс "Псалмите на Давид" от 1861 г., отпечатано в Лондон в книгоезницата на "Ремнант и Едмондс" ("Remnant & Edmonds"), (*Owen, J. The Psalms of David. The Victoria Psalter. Illuminations and binding by Owen Jones. Day & Co., London, 1861-62.*).

През 2009 г., след значителното финансово дарение на *Auxiliary Board*, започва реставрацията на първата колекция от книги, с които е основана библиотеката. Шестстотин тома от тази колекция са селектирани и отделени за

реставрация, като една от книгите е "Псалмите на Давид" на Оуен Джоунс. Реставрационната работа по проекта продължава три години до 2012 г. и завършва с представянето на *Beauty and the Book: 19th and Early 20th Century Folios on the Decorative Arts* („Естетика на художествената книга - селекция от книги-произведения на изкуството от XIX и XX век“) - изложба на фолио формат книги с изключителна художествена стойност.

Характеристики на викторианската книга

Терминът "викториански" е тясно свързан с викторианската епоха и развитието на техниката, изкуството и културата при управлението на Кралица Виктория от началото на нейното управление от 20 юни 1837 г. до смъртта ѝ на 22 януари 1901 г. Викторианският период на управление се характеризира с относителен мир сред Великите сили, увеличена икономическа активност и либерализъм във вътрешната политика на Великобритания. Управлението на кралица Виктория продължава 63 години, но терминът "викториански" символизира прогресивният характер на цялото столетие.

Просперитетът в икономиката на Великобритания се дължи на нарастващата индустриализация, особено в промишлеността и машиностроенето, както и на развитието на световната търговия и инженерната мисъл, които гарантират стабилността на икономиката. В международните отношения превъзходството на британския кралски флот подпомага относителния мир между Великите сили, както и икономическата, колониалната и индустриалната консолидация и разширяване на Великобритания. Страната се включва в глобалната империалистическа експанзия в Азия и Африка, което я установява като най-голямата империя в историята.

През този период се утвърждават нови стилове в изкуството и архитектурата, между които изключително място заема *Ар Нуво* и *неоготическия* стил. За насърчаване на търговията, манифактурата и изкуствата и, за да ознаменува развитието на индустриализацията, технологиите и дизайна през 1851 г. в Лондон се провежда "Голямото изложение на произведения на индустрията на всички

нации” (*The Great Exhibition of the Works of Industry of all Nations. The Great Exhibition*).

През 1851 г. във Великобритания (по инициатива на принц Албърт), за първи път в историята на декоративните изкуства, се организира първото изложение (от поредица изложби), което представя най-великите открития на века. “Голямото изложение” се провежда в Кристалния дворец (The Crystal Palace) и представя над 14 000 изложители от цял свят, които демонстрират напредъка на индустриалната революция в областта на промишления дизайн, занаятчийските продукти, машините, производствените методи, полезните изкопаеми и предметите на изобразителното изкуство. По време на Голямото изложение книговезницата Ремнант и Едмондс (Remnant & Edmonds), в която няколко години по-късно Оуен Джоунс издава “Псалмите на Давид”, получава медал за откритие и разработване на релефния дизайн подвързия.

Тенденции във викторианското книгоиздаване

Голяма част от книгите издадени до 1820 г. са във формата на свободни коли, в отделни части без зашиване, или с леко нетрайно зашиване на страниците. До началото на деветнадесети век книжните издания са без твърди корици и в редки случаи са издадени от книговезниците с временни хартиени облекла. Поради високата производствена цена и невъзможността на печатарските работилници да финансират стойността на цялото издание, големите по обем и формат книги, са отпечатвани в отделни коли или в поредица от броеве, съдържащи определен брой страници от една книга. На книжния пазар те са предлагани чрез абонамент, който позволявал на отделния собственик да получи цялото издание и впоследствие поръча подвързията при майстор книговезец.

Дизайнът на книжното тяло и подвързията, от този период, е стандартизиран и зависел от модела украса, който книговезецът е можел да предложи и неговият майстор златар-декоратор реализира. Като резултат от съвместните умения на производителя, търговеца и купувача, дизайнът на книгите се определял най-вече от финансовите възможности на отделния собственик на печатно издание. Книгите

били подвързвани ръчно, а кориците декорирани в малки работилници. Процесът на книгоезване бил продължителен и трудоемък. Той изисквал компетентността на майсторите по ушиването, оформлението на книжното тяло и дизайна на кориците. Следователно, подвързването на едно издание било с изключително висока стойност, а притежанието и колекционирането на книги достъпно само до ограничен кръг от хора.

През XIX век практиката на ръчното книгоезване се заменя от по-големите технически възможности на манифактурното производство. За разлика от ръчното подвързване, което изисквало едновременност на процесите по ушиване на отделните коли и прикрепване на книжното тяло към бордовете на кориците (*laced-in*), последвани от изготвянето на подвързията, след 1820 г. манифактурното производство създава условия за разделяне на технологията по изготвяне на книжната подвързия на два самостоятелни етапа с което допринася за изключителния напредък в книгоезването. Ушиването и оформянето на книжното тяло се извършва отделно от подготовката на корицата за подвързия. Страниците се пришиват машинно, а кориците покриват с кожа, текстилно платно или комбинация от подвързващи материали и завършват извън книжното тяло. Кориците са отделени от книжната структура и представляват самостоятелна част от книгата, което дава възможност на книгоезниците да въведат редица експериментални практики.

Разделението на процесите между изграждане на книжното тяло и отделно на кориците, при подвързването на книгите, позволило да се улесни книгоиздаването и намали стойността му, с което книгоезването получило широка популярност. От друга страна, особено при подвързването на специалните художествени издания, разделението дало възможност да се съвместят новосъздаваните машинни технологии с ръчните методи за дизайн и създадат уникални книжни конструкции от хартия, папиемаше, керамика, дърворезба, порцелан, плат и кожа.

Друга характерна особеност на викторианската епоха е, че художествената украса на книгите заема все по-значимо място. За първи път имената на издателите и имената на дизайнерите се щамповат с монограм или добавят с етикет към

кориците на книгите. Това насърчава изобретателността на дизайнерите към по-комплексни експериментални проекти и иновативни стилове украса на книгата. Основната насоченост на художествените декорации на книгите през викторианската епоха е открояването на техните издания от тези на конкуриращите ги на пазара фирми.

Известни от началото на XIX век, са различни маркирания в текста за установяване на авторство върху дизайна и печата. Първоначално, името на печатарите е отбелязвано на последната страница на книгите. С обособяване на отделните части на книгата (корици, гръб, форзаци, обреза, авантитулна страница, титулна страница) се маркират титулната страница, но също и колофона (издателското каре) на книгата, или се използват комбинации от означения. Майсторите-книгоvezци също подписват книгите чрез инициали, вплетени в украсата на кориците, или чрез специално изработени щампи (нанесени чрез златно шамповане) върху първата корица или на вътрешната страна на подвързията.

Популярни методи за авторство върху дизайна през XIX век са прибавяне на хартиен етикет, с името или логото на дизайнера или печатаря, към вътрешната страна на кориците. Използват се също мастилени щампи с инициалите на авторите, или релефни печати върху форзаците, върху кориците, или дори върху гръба на книгите. Известни са още маркирания за авторство чрез подпис гравирани в дизайна на корицата. Обикновено маркирания с името на дизайнера или печатаря се среща особено често при художествените подвързии от викторианската епоха. Наличието на идентификация в подвързията за авторите на дизайна изключително подпомага изследването и съставянето на библиографията на книгата и е категорично доказателство за автентичност на изданието, но подобни атрибути в историята на книгопечатането са по-скоро рядкост отколкото правило. В исторически аспект, майсторите-книгоvezци са непоследователни по отношение установяване на авторство на всяко от изданията им.

В Първата глава на дисертационния труд са включени таблиците: *„Хронология на викторианската книга (1800-1900)“* и *„Изобретения в книгопечатането от 1800 г. до 1900 г.“*

III. 2. Втора глава *“Технология на украсата. Патенти асоциирани с подвързията на “Псалмите на Давид”*

Във втората глава е направен обстоен анализ на патентите асоциирани с книгата “Псалмите на Давид”. След проучване на патентните архиви на библиотеки в Европа и Америка, тази част от дисертацията коментира три отделни патента асоциирани с книгата “Псалмите на Давид” - патентът на Фредерик Лийк за релефни кожени стенни пана, патентът за каучукова подвързия на Уилям Ханкок, и патентът на Джоел Лепретре за stub binding свързване на страниците.

Технология на подвързията на „Псалмите на Давид”

Малко са писмените сведения останали до днес, по които можем да съдим за технологията на „Псалмите на Давид”. Разполагаме само с частични данни за този уникален вид албумна подвързия. Откриваме писмени свидетелства за начина на изработване на "Псалмите на Давид" в няколко различни по характер документални източници на информация. Сред тях са косвени коментари върху патента на Фредерик Лийк (Frederick Leake), също и кратки препратки към дизайна на Оуен Джоунс. Тези сведения са отразени в материали от периодични издания за изкуство, като една голяма част от публикациите са издадени в Англия между 1840 г. и 1850 г. Намираме също допълнителни сведения за подвързията в лични архиви, съхранявани в библиотеки и архиви и в издания, популярни във Викторианска Англия, но днес останали встрани от вниманието на научната общност.

Патентът на Ф. Лийк с наименованието "патент за релефни кожени панели" (patent relieve leather panel) се отнася до декорацията на кожа предназначена за украса на стени, тавани, прозорци, рамки за картини, мебели, книги и албуми. Според описанието патентът намира приложение в изработването на подвързията на “Псалмите на Давид”. По данни от проведеното изследване, патентът на Ф. Лийк е

подготвен между 1840 г. и 1842 г. но се предполага, че поради утежняващи обстоятелства не получава одобрение и не е издаден.

За съдържанието на патента на Ф. Лийк намираме частични данни, които посочват технологията, използвана от издателите "Лейтън, Син & Ходж" ("Leighton, Son, & Hodge") и "Ремнант & Едмондс" за реализирането на тази изключително иновативна за викторианския период подвързия. Обстойното проучване на патентните архиви в библиотеки в Европа и Америка не отведе до откриване на конкретни писмени документи. Потърсени бяха спецификации, писма или заявления, свързани непосредствено с подготовката, заявяването и реализирането на патента на Ф. Лийк. Откриваме само описи на съдържанието на паралелни патенти, които са изключително важни за настоящото изследване на „Псалмите на Давид“ поради близката им тематика и период на издаване. Тематичното им сходство ни позволява да се доближим максимално близко до съдържанието на патента на Ф. Лийк и разкрием последователността в неговите технологични процеси.

Доброто познаване на патента на Ф. Лийк е от изключително значение за настоящото изследване на книгата "Псалмите на Давид", защото то подпомага технологичната подготвеност на реставратора при възстановяване на подвързията на книгата и в същото време допринася за пълното научно изследване и разбиране на материалите и техниката използвана при изпълнението на всички стилове подвързии с релефна структура от викторианската епоха.

До днес не е правен цялостен анализ на материалите и технологията на релефните подвързии и няма публикации в световната научна литература във връзка с тази тема, което е един от основните приноси на настоящата дисертация. Получените резултати могат да бъдат основа за бъдеща научна работа в тази насока. Проведеното изследване показва, че почти всички копия от първото издание на "Псалмите на Давид" от 1861 г. с релефен стил подвързии, разкриват различна степен на деградация и увреждания.

Изучаването на патента на Ф. Лийк дава възможност за теоретичната познатост на книгата, което от една страна, подсказва причините за деградацията на материалите в подвързията и спомага замяната им с реставрационни материали с

по-добри характеристики. А от друга страна, дава възможност за изграждане на нови книжни структури (интерпретативни и допълващи исторически познатата структура на книгата), които гарантират дълготрайността на подвързиите.

В тази глава е представена таблицата: „Технология на подвързията на *“Псалмите на Давид”* (обобщение)“

Разгледани са патентите: Patent of invention: Method of making plastic casts, US 1675202 A, Inventor: Warne Walter Charles, Publication Date: June 26, 1928; Patent of invention: Ornamenting leather. US 735836 A, Inventors: Samuel Slade, Robert Goldstein, Publication Date: August 11, 1903; Patent of invention: Process of manufacturing colored or similar films. US 665458 A, Inventor: Ernst Oeser, Publication Date: January 8, 1901; Patent of invention: Stub binding for the filing of loose sheets and interposed sheets. US5248164A. US, Inventor: Joél Lepretre, Residence le Maxime, Entree 12, 83120 Sainte Maxime, France. Appl. No.: 869,849, Filed: Apr. 16, 1992, Foreign Application Priority Data: Apr. 26, 1991, Patent Number: 5,248,164, Date of Patent: Sep. 28, 1993.

III. 3. Трета глава *“Описание, история и проучване на *“Псалмите на Давид”*”*

*Трета глава описва реставрацията на книгата. Обобщени са наблюдения от три последователни предходни реставрации на книгата, при които втората и третата реставрация са извършени чрез основно преподвързване и замяна на удължените гардове на всяка от илюстрациите с нови. Направено е обобщението, че оригиналната структура на книгата от 1861 г. е вид каучукова подвързия, изградена по метода на У. Ханкок, през 1903 г. тя е заменена, в ателието на Ернст Херцберг в Чикаго, със stub binding подвързия с удължено свързване, като последната реставрация на книгата е изградена върху структурна модификация на патента на Д. Лепретре. Реализираната от докторанта реставрация на книгата *“Псалмите на Давид”* в Музея за изящни и приложни изкуства на Чикаго, въвежда в реставрационната практика нова подвързия, изключително устойчива*

и създадена специално за реставрация на фолио формат книги с албумна структура.

Исторически обзор

На 8 януари 1903 г. библиотеката на Музея за изящно и приложно изкуство в Чикаго - "Райърсън и Бърнам" (Ryerson and Burnham Libraries), получава дарение от Д. Е. Уудхед (J. E. Woodhead) една от неговите най-ценни книги, първото издание на "Псалмите на Давид". Създадена от Оуен Джоунс тази фолио формат книга със скулптирана подвързия е посветена на кралица Виктория: "*Със позволение на Нейно Превъзходителство Кралица Виктория [този псалтир] е посветен*" ("*With permission dedicated to Her Most Gracious Majesty Queen Victoria*").

Описание на книгата преди реставрация

След многократни реставрационни дейности по стабилизиране състоянието на книгата през изминалите години, оригиналната ѝ структура е променена. Ъглите на книгата са силно деформирани с липсващи части от подвързията. Подвързията е и с охлузвания и загуби по краищата. Страниците са деформирани, като свързването им с ленените гардове е изцяло нефункционално. Наблюдават се загуби на текстил и хартия по продължение на долните части на почти всяка от стотте илюстрации, а при някои от тях ъглите са отчупени или липсващи. Оригиначните форзаци са заменени с мраморна хартия и тя е също в изключително лошо състояние с начупвания и загуби. Няколко от първите и последните, оригинални за книгата страници, са загубени. Запазен е броят на илюстрациите. Частично запазена е и кожата на корицата върху лявата и дясната страна на подвързията. Интензивността на цветовете на илюстрациите е все така наситена, както при издаването на книгата преди сто и петдесет години.

Изследването на книгата в тази част от дисертацията, от периода на създаването ѝ до съхраняването ѝ днес в колекциите на музея включва: Исторически преглед. Библиографска информация. Произход. Описание на

книжното тяло и подвързията. Описание на процеса на реконструиране на книжното тяло - от композиционната информация на оригиналните материали в дизайна на Оуен Джоунс, през изграждане на модел за реконструкция на книжната структура, до крайните довършителни процеси на последната реставрация на книгата. Изграждане на модел за нова албумна структура. Фотографска реконструкция на реставрационния процес.

В тази глава е представена таблицата: *„Проучване на изданията на „Псалмите на Давид. Псалтир на Виктория“ издадени от 1861 до днес по данни на Световния каталог“.*

И диаграмите: *„Диаграми на шиене на книгата при оригиналната структура на “Псалмите на Давид” от 1861 г. след промяна в конструкцията на книжното тяло от 1903 г. и след последната реставрация на книгата; Прикачване на книжното тяло към кориците от 1861 г.“, „Прикачване на книжното тяло към кориците до 1903 г.“, „Прикачване на книжното тяло към кориците от 2012 г.“, „Форма на жлебовете за вместване на ленената основа към кориците“, „Форма на кориците. Страничен поглед към предния обреза на книжното тяло“, „Вътрешна структура на подвързията с диагонално засичане на подгъвите“.*

III. 4. Четвърта глава *”Изследване на копия от първото издание на книгата”*

Четвъртата глава представя резултатите от проведеното изследване върху запазените до днес копия от първото издание на книгата от колекциите на обществени институции от Европа, Америка, Австралия и Нова Зеландия, което потвърждава приноса на настоящото изследване за успеха на бъдещата реставрационна практика при този неизследван до сега албум от викторианската епоха.

Исторически модели за албумен стил подвързия

Счита се, че появата и разпространението на фотографията в последната половина на деветнадесети век, подтиква развитието и разработването на албумните книжни структури. Тяхното първоначално предназначение е да съхраняват колекциите от фотографии. Макар и за някои фотоалбуми от викторианския период да са използвани традиционно познатите книжни структури, те често са допълнително разработвани. Към основната им конструкция са добавяни специални елементи и механизми за свързване на страниците, които подпомагат по-лесното разгръщане и разглеждане на снимките и илюстрациите. Разработвани са нови структурни механизми, които компенсират специфичните характеристики на фотографската хартия. Към свързването на страниците са добавяни попълващи и изравняващи елементи и допълнителни страници, чиято функция е да изравнят дебелината на листовите и обема на допълнително включения материал. В резултат, са създадени първите иновативни албумни структури, като една голяма част от тях са регистрирани в патентните офиси или получават патент за изобретение.

Дисертацията проучва основните публикации, които коментират структурата на викторианския албум, като най-задълбочените изследвания от тях са на Ричард Хортън (Richard Horton) от 1994 г. и на Джейн Ръдърстон (Jane Rutherford) от 1999 г. Публикациите, които допринасят за разбиране на структурата на викторианските албуми са: Horton, R. Photo Album Structures, 1850-1960. („Структура на фотоалбумите, 1850-1960”) Guild of Book Workers Journal XXXII, No. 1, Spring 1994, N: 32, 1994, 33 – 43.; Rutherford, J. Victorian album structures. (“Викторианските албумни структури”) The Paper Conservator, 23:1, 1999, 13 – 25.; Eldridge, B. A Photo Album Structure from Philadelphia, 1865 (“Структура на фотоалбум от Филадельфия, 1865 г.). American Institute for Conservation, The Book and Paper Group Annual, N: 21, 2002, 35 - 43. и на Minter, W. The Meeting-Guard: Its Use Historically and Its Use in Fine Bookbinding ("Свързващият гард: Приложението му в исторически аспект и приложението му в художествените, реставрационните и декоративните книжни структури"), Conservation and Artist Books. Guild of Book Workers, Standards of Excellence, 2015.

В “Историческите стилове албумни структури според Ричард Хортън и Джейн Ръдърстон” са представени резултатите от систематичните им наблюдения му върху структурата и свързването на страниците при изследваните от тях колекции от библиотечния център Хари Рансъм (Harry Ransom Humanities Research Center (HRHRC) at the University of Texas at Austin) в университета в Окътън, щата Тексас (изследване на Ричард Хортън) и на Джейн Ръдърстон изследване върху колекциите на няколко институции, между които Bethnal Green Museum (London), Bodleian Library (Oxford), Virginia & Albert Museum (London), Harry Ransom Humanities Research Center (Austin, Texas) и на Library of Congress (Washington, DC). В тази част от дисертацията са включени таблици, схематични представяния на реставрационни слоеве и диаграми. Представени са детайли от историческите стилове албумни структури и основните им характеристики.

В Глава четвърта “Иновативен модел за изграждане на книжната структура при “Псалмите на Давид” е подчертана ролята на създадения модел за реконструкция на книжното тяло, разработен върху основа на стила на предшествашите реставрационни намеси и историческите модели за албумна структура. Подробно представените диаграми на свързване подпомагат визуалното онагледяване на реставрационния процес и изследването на книгата. Всички елементи изграждащи дизайна на подвързията – форзаците, книжното тяло, вътрешното укрепване на гърба и корицата са променени и са с усилена структура. Създаденият специално за реставрацията на “Псалмите на Давид” иновативен модел на усилена албумна структура едновременно балансира тежестта на хартията и на кориците и осигурява подвижността на цялото книжно тяло.

Дисертацията представя диаграми на новата албумна структура и свързването на илюстрациите в книжното тяло, като при този вид свързване на страниците разпределението на напрежението и компресията в книжното тяло, при отваряне на книгата, са оптимално разпределени и балансирани. Диаграмите на *форзаците* и свързването им с книжното тяло са представени като градивна и основна съставна част от албумната структура. Те, заедно със структурата на книжното тяло, управляват движението на книжния гръб и осигуряват механиката и подвижността на книжното тяло.

Изследване на копия от първото издание на книгата

Проведеното проучване на запазените до днес копия от книгата издадена през 1861 г. беше реализирано в колекциите на библиотеки в Европа, Америка, Австралия и Нова Зеландия със съдействието на: Alan Brown, Senior Library Assistant, University of Oxford, Oxford, UK, Allison Wagner, Senior Rare Books and Manuscript Advisor, Special Collections, University of Calgary, Calgary, Canada, Andrea Reithmayr, Special Collections Librarian/Archivist for Research & Collections, River Campus Libraries, University of Rochester, Rochester, US, Andrew Sergeant, Reference Librarian, Information Services National Library of Australia, Canberra, Australia, Ashleigh N. Schieszer, Book and Paper Conservator, Public Library of Cincinnati and Hamilton County, Cincinnati, US, Catriona Gourlay, Assistant Curator, National Art Library Special Collections, Victoria and Albert Museum, London, UK, Christene Drewe, Specialist Librarian, Queensland Memory, State Library of Queensland, Queensland, Australia, Craig Fansler, Preservation Librarian, Z. Smith Reynolds Library, Wake Forest University, US, David Daley, Conservation Advisor, Libraries and Cultural Resources, Special Collections, University of Calgary, Canada, Elizabeth Broman, Reference Librarian, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Library, Smithsonian Museum, Washington, DC, US, Erin Dawson, Conservator, Special Collections, Toronto Reference Library, Toronto Public Library, Toronto, Canada, Hannah Newsom, Rare Books Archive Intern, Tulane University, New Orleans, US, Jane M. Pinzino, Coordinator for Scholarly Resources for the Humanities, Howard-Tilton Library, Tulane University, New Orleans, US, Jane Rutherford, Head of Book Conservation, National Art Library Special Collections, Victoria and Albert Museum, London, UK, Jean Holland, Senior Conservator Books and Collection Care, State Library of Victoria, Melbourne, Australia, John A.N. Frankhuizen, Special Collections Services, Leiden University Library, Leiden, The Netherlands, Kaeley McMahan, Associate Librarian-Research & Instruction, Arts, Study of Religions & School of Divinity, Z. Smith Reynolds Library, Wake Forest University, Winston-Salem, US, Kaeley McMahan, Research & Instruction Librarian, Z. Smith Reynolds Library, Wake Forest

University, Winston-Salem, US, Craig Fansler, Preservation Librarian, Z. Smith Reynolds Library, Wake Forest University, Winston-Salem, US, Karen Morse, Director of Distinctive Collections, University of Rhode Island, Rhode Island, US, Karin Scheper PhD, Conservation Specialist, Leiden University Library, Leiden, The Netherlands, Kimberly A Wallace, Library Assistant, J. Conrad Dunagan Library, University of Texas of the Permian Basin, Texas, US, Laura Doublet, Manager, Operations, Archives and Special Collections, Special Collections, University of Calgary, Calgary, Canada, Lesa Dowd, Director of Conservation Services, Newberry Library, Chicago, US, Liam Sims, Rare Books Specialist, Cambridge University Library, Cambridge, UK, Lynette Dirickson, Library Assistant, J. Conrad Dunagan Library, University of Texas of the Permian Basin, Texas, US, Manise Marston, Head Conservator, Books, Bibliothèque et Archives Canada, Library And Archives Canada, Canada, Government of Canada, Montreal, Canada, Maria Burke, Rare Books Librarian, Milwaukee Public Library, Milwaukee County Federated Library System, Milwaukee, US, Mark Furness, Senior Conservator/Loans Co-ordinator, Bindery Joule Library, University of Manchester Library, Manchester, UK, Matthijs Holwerda, Head Special Collections Services, Leiden University Libraries, Leiden, The Netherlands, Meaghan Scanlon, Special Collections Librarian, Published Heritage Branch, Bibliothèque et Archives Canada, Library And Archives Canada, Montreal, Canada, Natasha Willems, Collections Specialist, Special Collections, Toronto Reference Library, Toronto Public Library, Toronto, Canada, Patricia Nuzzaci, Reference Librarian, Stetson University, DeLand, US, Scott Krafft, Curator of the Charles Deering McCormick Library of Special Collections, Northwestern University, Special Collections Library, Chicago, US, Shelly Smith, Head, Book Conservation Section, Conservation Division, Library of Congress, Washington, DC, US, и на Stephen Headley, Reference Librarian, Public Library of Cincinnati and Hamilton County, US.

Проучването на останалите до днес екземпляри от книгата доказва проведената комплексна реставрация на "Псалмите на Давид" като единствена до момента и прибави допълнителни данни, анализи, коментари и детайлни фотографии на книгата от различните колекции. Подготвените формуляри, организирани около четири групи от въпроси изследваха степента на деградация на

кориците, кожата, хартията и илюстрациите и начина на изграждане на книжното тяло, форзаците и подвързията.

Над 90% от попълнените формуляри потвърдиха предположението, че екземплярите от първото издание на книгата се нуждаят от реставрация и са в сравнително нестабилно състояние поради избора на използваните за подвързията материали и деструктивните процеси, протичащи в структурата на книжното тяло. Много малка част (под 10%) от книгите бяха в сравнително добро състояние, с все още стабилно свързване на страниците, и с наличие на минимални реставрационни намеси. Също така, малък процент от екземплярите от първото издание на „Псалмите на Давид“ (1%) се съхраняваха при оптимални условия, които включват специално изработена кутия и хоризонтално разположение на книгата на стелажа (необходимо изискване за съхранение поради големината и тежестта на изданието).

Проведеното проучване разкри конкретни данни за първото издание на „Псалмите на Давид“, проследи структурата на книжното тяло, свързването му с кориците и установи многообразие от материали предпочетени от Оуен Джоунс за реализиране на подвързията на книгата. То доказва очакването, че както книгата притежание на музея на Чикаго, така и другите копия от същото издание в по-голямата си част се намират в състояние на частична до пълна деградация.

Сравнителният анализ между емблематични за първото издание на книгата подвързии потвърди, че:

1. Няма друга подобна реставрация на книгата на „Псалмите на Давид“ (1861 г.).
2. Съществуващите по-стари реставрационни третираня, при отделни екземпляри, не са документирани и няма запазена информация от процеса на реставрация.
3. След проведеното изследване, повече от книгите издадени през 1861 г. бяха включени в реставрационните програми на съответните институции или беше извършено частично реставрационно третиране.

4. Единствената цялостно реставрирана книга, с пълна документация на реставрационния процес, е реставрацията на „Псалмите на Давид“ от колекцията на музея в Чикаго.
5. Изследването на книгата разкри редица изключения от очакваното. Проучените копия на книгата се различават едно от друго и носят характера на еkleктично и разнородно издание, изпълнено по необичайно експериментален и иновативен метод.

Разкриването на тези специфични особености подтикна изследването към проучване на другите издания на Оуен Джоунс. Едни от най-задълбочените изследвания върху творчеството на Оуен Джоунс са непубликуваната дисертация на Майкъл Дарби (Michael Darby) от 1974 г. „Owen Jones and the Eastern Ideal“ („Оуен Джоунс и идеалът на Изтока“) (doctoral thesis at University of Reading) и статията "Printing the Alhambra: Owen Jones and Chromolithography" („За създаването на „Алхамбра“: Оуен Джоунс и хромолитографията“) на Катрин Фери (Kathryn Ferry) за списанието "Architectural History" (2003 г.). М. Дарби и К. Фери коментират в детайли творческия процес и финансовото състояние на Оуен Джоунс, които му осигуряват възможността да експериментира с техниката на литографията и с релефния дизайн подвързия.

В тази част от дисертацията са представени диаграмите: *„Исторически стилове албумни структури според Ричард Хортън“*, *„Диаграми на албумни структури според Джейн Ръдърстон“*, *„Диаграми на свързване на страниците при викторианските албумен стил подвързии (по Д. Ръдърстон)“*, *„Шити през центъра на сгъване албумни структури (по Д. Ръдърстон)“*, *„С алтернативно (ляво/дясно) сгъване на листовете (по А. Ръдърстон и по Р. Хортън)“*, *„Акордеон concertina сгъване на страниците (по Р. Хортън)“*, *„Албумна структура slit-mounting post card (по Р. Хортън)“*, *„Албумни структури carte-de-visite (по Р. Хортън)“*, *„Албумни структури guarded leaf structure още carte-de-visite (по Д. Ръдърстон)“*, *„Албумна структура laced scrapbook (по Р. Хортън)“*, *„Диаграми на свързване на илюстрациите при „Псалмите на Давид“*, *„Диаграма на свързване на форзаците“*, *„Диаграма на свързване на книжното тяло“*, *„Диаграма на*

движение на книжния гръб и разпределение на напрежението и компресията при отваряне и затваряне на книгата“, „Диаграма-профил на паралелно шиене на осем ленени ленти“, „Диаграма-профил на вътрешната структура на книгата „Псалмите на Давид“, „Изследване на копия от първото издание на книгата. Статистика. Данни. Сравнителен анализ“ и „Документация - актуален реставрационен протокол“.

Заключение

Настоящият дисертационен труд е първото цялостно теоретично изследване на релефния дизайн подвързия на книгата "Псалмите на Дейвид" от специалните колекции на библиотеката "Райерсън и Бърнхам" в Музея за изящни и приложни изкуства на Чикаго. Направеният обстоен преглед на научните публикации, докторски тези и документи от обществени и частни архиви, проучените патенти и постигнатите аналитични сравнения потвърдиха значимостта на проведеното изследване.

Съставената хронология на викторианската книга, историята на изобретенията в книгопечатането от 1800 г. до 1900 г., историята на папиемаше структурата и технологията на украсата и подвързията на „Псалмите на Давид“, подпомогнаха изследването на хартията, кожата, украсата и структурата на книжното тяло. Използваната културно-историческа, описателна, сравнителна, аналитична и илюстративна методология в дисертационния труд позволи изчерпателното проучване на релефната папиемаше подвързия на „Псалмите на Давид“.

Основните приноси на дисертационния труд се състоят в проучване на предисторията на книгата от периода на викторианската епоха до съхраняването ѝ днес в колекциите на библиотеката на музея и в проучване на патентите свързани с дизайна на “Псалмите на Давид”, което разкри неизвестни сведения за технологичните особености на книгата, и в същото време, допринесе за задълбоченото изучаване на материалите и промяната в технологията при всички подвързии с релефна структура от викторианската епоха. В научната литература до

сега не е правен анализ на материалите и техниката на релефните папиемаше подвързии, а получените резултати насърчават реализирането на бъдещи изследвания в тази насока, след като почти всички книги с релефни подвързии, създадени през викторианската епоха, показват различна степен на деградация и увреждания. За успешното провеждане на реставрацията на “Псалмите на Давид” беше създадена нова албумна структура, която удовлетворява съвременните изисквания за реставрация на фолио формат книги и гарантира устойчивостта на последно проведената реставрация. Сравнителният анализ между реставрирания албум и състоянието на запазените до днес екземпляри от първото издание на Оуен Джоунс, в обществените колекции в Европа, Америка, Австралия и Нова Зеландия, потвърди приноса на дисертацията за развитието и успеха на бъдещата реставрационна практика при този неизследван до сега албум от викторианската епоха.

Съпътстващата изложението документация, диаграми, графики, таблици и фотографии допринесе за задълбоченото разбиране на релефния стил подвързия от викторианския период, което е новост в научната литература, и цели популяризирането и бъдещото проучване на този вид реставрация и нова албумна структура.

Приложения

Приложенията съдържат фотодокументацията за книгата. *Приложение 1* се състои от фотографии на референтно копие от първото издание на книгата от специалните колекции на университета Нортъустърн. *Приложение 2* съдържа фотографско документиране на цялостния реставрационен процес и отразява състоянието на книгата преди, по време и след реставрация. *Приложение 3* представя паралелно фотографско сравнение на елементи от книгата по време на реставрационния процес. *Приложение 4* съдържа фотографско изследване на подвързията и на настъпилите промени спрямо условията на средата и *Приложение 5* представя изложбата „Естетика на художествената книга от XIX и XX век“.

IV. НАУЧНА НОВОСТ И ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд е първото детайлно изследване на „Псалмите на Давид“ на Оуен Джоунс от колекциите на Музея за изящни и приложни изкуства *The Art Institute of Chicago*.
2. Научен принос на дисертацията е направеният обстоен преглед на изследванията върху викторианския стил подвързии и на публикациите свързани с технологията на релефната папиемаше подвързия на „Псалмите на Давид“.
3. Проучени са патентите асоциирани с дизайна на „Псалмите на Давид“. Потърсени са малко познати в научните кръгове писмени свидетелства и частично запазени източници на информация в библиотеки, музеи и частни и обществени архиви. Представени са сведения за основните патенти свързани с книгата „Псалмите на Давид“ и са открити и проучени документи съдържащи данни за техните технологични спецификации.
4. Особено ценен е научно-теоретичният принос на дисертацията за съвременното разбиране на структурата на книгата във викторианския дизайн подвързия. Разгледана е технологията на хартията, кожата, украсата и вариантите на свързване на книжното тяло с кориците в „Псалмите на Давид“ при направените в миналото реставрационни намеси.
5. Създаден е модел за реконструкция на книжното тяло, разработен въз основа на предшестващи реставрационни намеси и исторически модели за албумна структура. Подобен подход подпомага визуалното онагледяване на реставрационния процес и изследването на книгата.
6. Научно-приложен принос на дисертацията е направеното сравнително изследване в обществени колекции в Европа, Америка, Австралия и Нова Зеландия върху състоянието на реставрирания албум и на запазените до днес екземпляри от първото издание на Оуен Джоунс, допринася за разбиране на творческия подход на Оуен Джоунс при реализиране на подвързията на книгата и внася нови насоки в изследването на „Псалмите на Давид“.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Белчева, Малина. Викторианският дизайн на подвързията – предварителни проучвания за реставрацията на „Псалмите на Давид. Псалтир на Виктория“, Годишник на Софийски Университет “Св. Климент Охридски”, Факултет по журналистика и масова комуникация, София, 2020, 99-130.

[ISSN: 1311-4883]

Belcheva, Malina. A Novel Conservation Treatment Developed for the Restoration of The Psalms of David Relievo Papier-mâché Binding Designed by Owen Jones. Treatment 2017: Innovation in Conservation and Collection Care, Abstract Book, American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works National Conference, Washington DC, US, 2017, 88.

[DOI: 10.13140/RG.2.2.22695.57767]

Belcheva, Malina. A Novel Conservation Treatment Developed for the Restoration of The Psalms of David Relievo Papier-mâché Binding Designed by Owen Jones. Annual Conference - *Treatment 2017: Innovation in Conservation and Collection Care*, American Institute of Conservation of Historic and Artistic Works National Conference, Presentation and poster for the conservation of the book “The Psalms of David”, Chicago IL, May 2017.

[DOI: 10.13140/RG.2.2.35437.59361]

